

В. Е. Лявончыкаў,

д-р пед. навук,

О. В. Бушueva,

выклад.

(Бел. ун-т культуры)

БІБЛІЯГРАФІЯ БЕЛАРУСКАГА ЗАМЕЖЖА ПАСЛЯ ДРУГОЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ (1945—1991 гг.)

Гэта тэма ў беларускай бібліяграфіі амаль што не даследавана. На сённяшні дзень няма не толькі асобнага выдання, але нават артыкула, які быў бы прысвечаны бібліяграфіі беларускага замежжа. Таму перш-наперш трэба вызначыць само паняцце «бібліяграфія беларускага замежжа». Мы будзем уключаць у яго бібліяграфічную дзейнасць па стварэнню бібліяграфічнай інфармацыі, якая адлюстроўвае дакументальныя патокі і масівы (а таксама дзейнасць па давадзненню гэтай інфармацыі да спажываўцоў ці па-іншаму — бібліяграфічнае абслугоўванне) за межамі Беларусі.

Дакументальныя патокі і масівы беларускага замежжа па моўнай прымеце падзяляюцца на тры групы дакументаў: 1) надрукаваныя ці напісаныя на беларускай мове; 2) напісаныя і надрукаваныя нашымі землякамі на іншых мовах свету; 3) дакументы на замежных мовах, якія паводле зместу датычацца Беларусі.

У замежным, а таксама ў айчынным бібліяграфазнаўстве для вызначэння гэтых трох груп дакументаў выкарыстоўваецца тэрмін «экстэрыёрыка», што азначае адлюстраванне матэрыялаў, створаных па-за межамі той ці іншай краіны. Калі разглядаць кожную з гэтых трох груп дакументаў паасобку, дык можна ўжываць паняцці «моўная экстэрыёрыка», «аўтарская экстэрыёрыка» і «тэматычная (змястоўная) эстэрыёрыка». Апошняя некаторымі аўтарамі абазначаецца такімі паняццямі, як «краіназнаўчыя» ці «рэспубліказнаўчыя» матэрыялы. Для вызначэння гэтых трох груп матэрыялаў у Беларусі ўжываецца тэрмін «беларусіка».

З'яўленне першых дзвюх груп дакументаў за межамі Бацькаўшчыны звязана з эміграцыяй беларусаў. Найбольшая колькасць эмігрантаў з Беларусі прыпадае на XIX і XX стст. Як вядома, масавая беларуская эміграцыя пачалася ў XX ст. і звязана з першай сусветнай вайной, Кастрычніцкай рэвалюцыяй, грамадзянскай і асабліва другой сусветнай вайной. Як сведчыць Б. Сачанка, каля 400 тыс. чалавек з Беларусі было вывезена на прымусовыя работы ў гітлераўскую Германію ў часы другой сусветнай вайны і многія з іх не вярнуліся на Радзіму [19, 2]. Акрамя таго, эмігрыравалі многія з тых, хто жыў і працаваў у Беларусі ў часы яе акупацыі Германіяй, супрацоўнічаў з акупанцкімі ўладамі добраахвотна ці пад уплывам жыццёвых абставін.

Колькасць беларусаў, якія жывуць за межамі Айчыны, дакладна невядома. Вучоныя называюць лічбы ад паўтара да трох мільёнаў. Такі роскід у лічбах адбываецца таму, што беларусы хутка асімілююцца, прымаюць за сваю нацыянальнасць тую, сярод якой жывуць. Але ёсць прыклады стварэння імі сваіх дыяспараў.

Першыя аб'яднанні беларускіх эмігрантаў пасля другой сусветнай вайны, вядома, з'явіліся ў Германіі. Яшчэ ў ліпені 1945 г. там былі створаны першыя беларускія нацыянальныя камітэты. На працягу 1945—1951 гг. арганізацыі беларускіх эмігрантаў з'явіліся ва Францыі, у Італіі, Вялікабрытаніі, Бельгіі, Аргенціне, Аўстраліі, Канадзе, ЗША [10].

У большасці краін, дзе жывуць беларусы і дзейнічаюць беларускія арганізацыі, створаны і працуюць навукова-культурныя цэнтры, бібліятэкі, музеі, клубы, архівы, школы, цэрквы, касцёлы.

Самым буйным навукова-культурным цэнтрам у Еўропе, дзе вядзецца вывучэнне дынамікі рассялення беларусаў, іх этнаграфіі і лінгвістыкі, з'яўляецца Беларускі цэнтр у Лондане. Пры гэтым цэнтры існуе вялікая бібліятэка імя Ф. Скарыны, дзе захоўваюцца кнігі на беларускай мове, а таксама выданні, прысвечаныя Беларусі. Цэнтр рэгулярна выдае на англійскай мове збор навуковых артыкулаў пад назвай «Часопіс беларускіх даследаванняў». Акрамя таго, у Вялікабрытаніі ёсць Асацыяцыя беларусаў, Беларускі клуб у Манчэстэры, Англа-беларускі клуб «Сакавік» у Брэдфардзе.

Галоўным месцам беларускіх даследаванняў у Германіі з'яўляўся Мюнхенскі цэнтр, які спачатку выдаваў

часопіс «Беларускі зборнік», потым — «Запісы», у якіх друкаваліся артыкулы па беларускай гісторыі, літаратуразнаўству, культуры. У Італіі існуе Беларускі інстытут культуры і навукі ў Рыме. Ён выдае часопіс «Факел» [8].

Шмат беларусаў жыве ў Польшчы, асабліва на Беласточчыне, якая на працягу многіх стагоддзяў уваходзіла ў склад Беларусі. Тут у 1956 г. было створана Беларускае грамадска-культурнае таварыства (БГКТ). З удзелам гэтага таварыства адкрыты кафедра беларускай філалогіі ў Варшаўскім універсітэце і аддзяленне беларускай філалогіі пры завочнай настаўніцкай студыі ў Беластоку. Яны рыхтуюць кадры для беларускіх пачатковых і сямігадовых школ на Беласточчыне. З 1958 г. пры БГКТ працуе беларускае літаратурнае аб'яднанне «Белавежа», з 1959 г. — навуковы гурток, аб'яднанне беларускіх мастакоў. Намаганнямі членаў суполкі створаны і працуе беларускі этнаграфічны музей у Белавежы, ансамбль танца «Лявоніха», выходзіць штотыднёвая газета «Ніва» [14]. У 1990 г. у Польшчы створана палітычная партыя «Беларускае дэмакратычнае аб'яднанне», якая пачала выдаваць часопіс «Беларускія навіны» [5].

Значная колькасць беларусаў жыве ў ЗША, дзе дзейнічаюць Беларуска-амерыканскае таварыства, Беларускі кангрэсавы камітэт, Арганізацыя беларуска-амерыканскай моладзі. Самай масавай беларускай арганізацыяй у ЗША, якой споўнілася больш 40 гадоў, з'яўляецца Беларуска-амерыканскае задзіночанне (БАЗА). Яно ставіць сваёй мэтай захаванне культурнай спадчыны беларусаў, пашырэнне сярод беларусаў нацыянальнай свядомасці, братэрства, прапагандуе беларускую культуру сярод амерыканскага грамадства. Па яго ініцыятыве яшчэ ў 1951 г. быў створаны і працуе Беларускі інстытут навукі і мастацтва.

Шмат беларусаў жыве ў Канадзе, дзе цэнтрам грамадска-культурнай думкі з'яўляецца Беларускі канадска-культурны саюз у Таронта.

Жывуць нашы землякі і ў далёкай Аўстраліі. У Сіднэі існуе Беларускі культурна-грамадскі клуб.

Вывучэнне першасных дакументальных патокаў і масіваў, як вядома, вядзецца з пункту гледжання іх відавочнага, геаграфічнага, моўнага і тэматычнага (змястоўнага) напаўнення.

Сярод дакументаў, якія выходзілі і працягваюць вы-

ходзіць за мяжой, але датычацца Беларусі паводле формы ці зместу, найбольшую колькасць складаюць друкаваныя дакументы (выданні), але распаўсюджваюцца і машынапісныя ці рукапісныя матэрыялы, а ў апошнія дзесяцігоддзі — аўдыёвізуальныя. Друкаваныя дакументы па матэрыяльнай канструкцыі падзяляюцца на кнігі, часопісы, бюлетэні, лістоўкі. Па мэтаваму прызначэнню яны бываюць: афіцыйнымі, навуковымі, навукова-папулярнымі, вучэбнымі, масава-грамадскімі, даведачнымі, літаратурна-мастацкімі.

З машынапісных ці рукапісных дакументаў найбольш распаўсюджанымі з'яўляюцца часопісы, статуты, лістоўкі, праграмы, адозвы і г. д.; сярод аўдыёвізуальных — пласцінкі, стужкі (магнітафонныя ці магнітныя).

Калі разглядаць дакументальныя патокі па геаграфічнай прымеце (месца выдання), дык відаць, што найбольшая іх колькасць выйшла ў наступных гарадах: Беластоку (Польшча), Берліне, Мюнхене, Рэгензбургу, Ольдэнбургу (Германія), Празе (Чэхаславакія), Зальцбургу (Аўстрыя), Парыжы (Францыя), Лондане (Англія), Нью-Йорку, Чыкага, Кліўлендзе (ЗША), Таронта (Канада), Сіднэі (Аўстралія).

Адзінкавыя выданні выходзілі ў Аргенціне, Бельгіі, Італіі, Іспаніі.

Разгледзім больш дэтальна дакументальныя патокі і масівы па моўнай і тэматычнай (змястоўнай) прымеце.

Дакладных звестак аб колькасці кніг і брашур, надрукаваных за мяжой на беларускай мове, у нас пакуль што няма. Змястоўнае нападзенне гэтай часткі дакументальнага патоку мы маем магчымасць вызначыць толькі за пяць пасляваенных гадоў (1945—1950 гг.) па ўліку іх у бібліяграфічных крыніцах [15]. Статыстычны падлік паказвае, што па галінах ведаў першае месца займаюць кнігі мастацкай літаратуры (31% ад 174 кніг), другое — палітычная літаратура (каля 20%), трэцяе — кнігі па гісторыі (14%), вучэбная літаратура (13%) і рэлігійная (12%).

Найбольшую колькасць асобных перыядычных выданняў склалі творы паэтаў — Наталлі Арсенневай, Алеся Салаўя, паэта і празаіка Масея Сяднева, Уладзіміра Калішэвіча; празаікаў — Кастуся Акулы, Уладзіміра Сядуры, крытыкаў — Антона Адамовіча, Станіслава Станкевіча, Хведара Ільяшэвіча, вучоных — Барыса Кіта, Аляксандра Ружанец-Ружанцова, Івана Любачкі, Льва Акіншэвіча і інш.

Няма дакладных звестак і аб колькасці перыядычных выданняў. Паводле даных М. Панькова [15], у перыяд з 1945 па 1950 г. выходзіла 129 часопісаў, бюлетэняў і газет на беларускай мове. Значная колькасць з іх мелі вельмі кароткае жыццё (спыняліся пасля выхаду аднаго-двух нумароў). Але ёсць шмат такіх, якія працягвалі вылавацца дзесяцігоддзямі і нават існуюць і сёння.

Адрозніваюцца перыядычныя выданні і па чытацкаму прызначэнню. Адны з іх, напрыклад «Голас беларуса» (1948—1949 гг.), былі разлічаны на былых вязняў лагера Менхэгоф (Германія); другія прызначаліся для жыхароў дыяспары той ці іншай краіны, напрыклад часопіс «Камунікат» (Лондан, 1948—1949 гг.); трэція ставілі сваёй мэтай даваць інфармацыю аб жыцці беларусаў за мяжой (ва ўсім свеце), як газета «Беларус» (Нью-Йорк), якая выходзіць і цяпер.

Часопісы, якія выдаюцца за мяжой, паводле іх зместу падзяляюцца на грамадска-палітычныя, навуковыя, літаратурна-мастацкія, папулярныя, рэлігійныя. Ёсць і змешаныя ці комплексныя часопісы. Напрыклад, часопіс «Беларуская думка» (Нью-Йорк) з'яўляецца грамадска-палітычным і літаратурна-мастацкім, «Веды» (Нью-Йорк, 1949—1954 гг.) — навукова-літаратурным. Ёсць галіновыя часопісы, напрыклад «Шыпшына» з'яўляецца літаратурна-мастацкім, «Запісы Беларускага інстытута навукі і мастацтва» — навуковым, «Беларускае слова ў Амерыцы» — грамадска-палітычным, «Шарсцень», «Маланка» — папулярна-гумарыстычнымі, «Сіла веры» і «Беларуская царква» — рэлігійнымі.

Газеты беларускага замежжа амаль усе з'яўляюцца універсальнымі. На іх старонках публікуюцца звесткі аб грамадскім жыцці, матэрыялы па навучы, літаратуры і мастацтву. Самымі вядомымі з іх на сённяшні дзень з'яўляюцца «Беларус» (Нью-Йорк), «Беларускі голас» (Таронта), «Ніва» (Беласток).

Неперыядычныя і перыядычныя выданні на беларускай мове, якія выходзяць за межамі Бацькаўшчыны, вядома, прызначаюцца для тых беларусаў, якія там жывуць, а таксама для чытачоў-беларусаў на Айчыне. Бо гэта дакументы адзінай камунікатыўнай сістэмы. На жаль, аб іх доўгія часы нашым чытачам амаль нічога не было вядома.

Да моўнай экстэрыёрыкі таксама адносяцца пераклады на беларускую мову твораў аўтараў іншых наро-

даў свету, якія зроблены і надрукаваны за мяжой. Іх не вельмі шмат, але ёсць цікавыя прыклады. Так, Янам Пятроўскім зроблены пераклад твораў філосафа Платона на беларускую мову [16].

Другой часткай дакументальнага патоку беларускага замежжа, вылучанай па моўнай прымеце, з'яўляюцца творы аўтараў-беларусаў, якія надрукаваны на замежных мовах, так званая аўтарская экстэрыёрыка. Да гэтай часткі патоку таксама адносяцца арыгінальныя ці перакладныя творы аўтараў-беларусаў, апублікаваныя на замежных мовах у розных краінах свету, напрыклад творы па астранаўтыцы акадэміка-беларуса Барыса Кіта на англійскай мове [13], пераклады твораў беларускіх пісьменнікаў за мяжой. Гэта частка дакументальнага патоку прызначаецца для замежных чытачоў. Але яна цікавіць і беларускіх спажыўцоў, асабліва навукоўцаў.

Трэцяя частка дакументальнага патоку беларускага замежжа датычыцца Беларусі ці беларусаў паводле свайго зместу, гэта тэматычная экстэрыёрыка, ці краіназнаўчая (рэспубліказнаўчая). У яе склад уваходзяць дакументы, якія напісаны аўтарамі іншых краін свету, але па сваёй тэматыцы датычацца Беларусі. Напрыклад, беларускі цэнтр у Лондане рэгулярна выдае на англійскай мове зборнікі навуковых артыкулаў пад назвай «Часопіс беларускіх даследаванняў», у якім друкуецца шмат артыкулаў аб беларусах, іх этнаграфіі, лінгвістыцы і г. д.

Нам вядомы таксама амерыканскія і англійскія вучоныя Т. Бэрд, А. Макмілін, Дж. Дзінглі, Г. Пікарда і інш., якія займаюцца вывучэннем і даследаваннем нашай літаратуры і культуры.

Бібліяграфічнай дзейнасцю па беларускаму замежжы ў пасляваенныя гады займалася Беларуская бібліяграфічная служба (ББС), якая была створана ў 1946 г. на першай нарадзе беларускіх кніжнікаў у Ольдэнбургу (Германія). На гэтай жа нарадзе быў абмеркаваны і прыняты «Статут Беларускае бібліяграфічнае службы». У 1950 г. ён быў удакладнены і пашыраны на нарадзе беларускіх кніжнікаў [6]. Месцам знаходжання гэтай беларускай службы быў спачатку Ольдэнбург (Германія), а потым — Нью-Йорк (ЗША).

Беларуская бібліяграфічная служба з самага пачатку паставіла сваёй мэтай збіраць усе выданні на беларускай мове, якія выходзяць па-за межамі Бацькаўшчы-

ны, захоўваць іх ад знішчэння, весці бібліяграфаванне і бібліяграфічнае абслугоўванне. Для выканання архіўнай функцыі быў створаны так званы Беларускі архіў. Камунікатыўную і пошукавую функцыі ББС выконвае з дапамогай каталогаў, картатэк і выдання агульных (універсальных) бягучых і рэтраспектыўных паказальнікаў.

Каб выконваць такія функцыі адносна твораў друку на беларускай мове, ББС звярнулася да ўсіх выдавецтваў з просьбай дасылаць ёй па тры экзemplяры сваіх выданняў і 12 экзemplяраў Беларускаму архіву [15, 5].

У 1951 г. у Нью-Йорку пачынае працаваць Беларускі інстытут навук і мастацтва, які становіцца цэнтрам бібліяграфічнай дзейнасці па беларускаму замежжы. У яго склад уваходзяць бібліяграфічная служба і Беларускі архіў [15; 23]. Бібліяграфічную дзейнасць, хоць і ў значна меншым аб'ёме, вядуць Беларуская бібліятэка імя Ф. Скарыны ў Лондане, а таксама рэдакцыі беларускіх часопісаў і газет.

Актыўны ўдзел у бібліяграфічнай дзейнасці па-за межамі Беларусі прымалі Мікола Панькоў, які доўгія гады ўзначальваў Беларускаю бібліяграфічную службу, Мікола Вакар — гісторык, выкладчык гісторыі Беларусі ў Гарвардскім універсітэце ў Кембрыджы (ЗША), Аляксандр Ружанец-Ружанцоў — вучоны і бібліёграф, Лявон Рыдлеўскі — інжынер агранамічных навук і інш. На сучасным этапе сваёй бібліяграфічнай дзейнасцю вядомы Вітаўт Кіпель — дырэктар Беларускага інстытута навукі і мастацтва ў Нью-Йорку, Зора Кіпель — загадчыца славянскага аддзела Нью-Йоркскай публічнай бібліятэкі, Вітаўт Тумаш — пісьменнік і даследчык дзейнасці Францыска Скарыны, Ян Чыквін — пісьменнік і даследчык гісторыі беларускай і рускай літаратуры.

Разгледзім крыніцы бібліяграфічнай інфармацыі, у якіх адлюстроўваюцца дакументальныя патокі і масівы беларускага замежжа. Яны падзяляюцца па форме, тыпу, віду, мэтаваму і чытацкаму прызначэнню, зместу. Так, за мяжой існуюць друкаваныя, карткавыя, машыначытацкія формы бібліяграфічнай інфармацыі. Ёсць агульныя і спецыяльныя, універсальныя, галіновыя, тэматычныя і персанальныя паказальнікі, бягучыя, рэтраспектыўныя, перспектыўныя і іншыя віды бібліяграфічных дапаможнікаў. Агульным бягучым паказальнікам, універсальным па зместу, з'яўляўся штогадовы «Кнігаспіс беларускага друку на чужыне» [12]. У ім

змяшчалася інфармацыя аб усіх выданнях на беларускай мове за мяжой. Рэдактарам гэтага бібліяграфічнага выдання быў Мікола Панькоў. «Кнігаспіс» выходзіў у 1947—1950 гг. Лёс яго пасля 1950 г. нам невядомы. Але Барыс Сачанка ў кнізе «І сняцца сны аб Беларусі» адзначае, што ў Нью-Йорку нашым суайчыннікам Аляксандрам Ружанец-Ружанцовым, вучоным і бібліяграфам, у 60-я гг. выдаваўся беларускі бібліяграфічны бюлетэнь [19, 67]. Гэта дае нам падставу меркаваць, што названы бюлетэнь быў працягам «Кнігаспісу беларускага друку на чужыне».

Бягучая і перспектыўная бібліяграфічная інфармацыя друкавалася і друкуецца таксама на старонках беларускіх замежных перыядычных выданняў, у прыватнасці ў газетах «Беларус», «Беларускі голас», «Ніва», а таксама ў часопісах «Запісы Беларускага інстытута навукі і культуры», «Полацк», «Божым шляхам» і інш. Так, у газеце «Беларус» за май—чэрвень 1991 г. ёсць рубрыка «Выдавецкія навіны», дзе змешчана інфармацыя аб 25 новых кнігах і перыядычных выданнях, якія з'явіліся на Захадзе і ў Беларусі. З твораў друку, якія выйшлі на тэрыторыі Бацькаўшчыны, падаюцца звесткі толькі аб выданнях БНФ. У гэтым жа нумары газеты надрукавана інфармацыя Зоры Кіпель аб перакладах на англійскую мову аповесці Васіля Быкава «Знак бяды». У газеце «Беларускі голас» за чэрвень—ліпень 1990 г. змешчана інфармацыя аб самавыдатах на Беларусі. А ў газеце «Ніва» ад 23 лютага 1992 г. даецца інфармацыя аб кнігах, якія можна набыць у Беларускім грамадска-культурным таварыстве. Гэта творы Я. Чыквіна, Ул. Гайдука, З. Сачко, А. Барскага, М. Шаховіча, Ю. Зубрыцкага, В. Шведа, Г. Валкавіцкага і іншых пісьменнікаў Беласточчыны.

Разнастайная бягучая інфармацыя аб беларускіх кнігах, часопісах і газетах друкуецца на старонках часопісаў, якія выходзяць за мяжой. Напрыклад, у рубрыках «Зацёмкі», «Кнігі і часопісы», «Хроніка», «Прысланае і прысланае» часопіса «Запісы Беларускага інстытута навукі і мастацтва» друкуюцца рэцэнзіі і бібліяграфічныя спісы, у якіх адлюстроўваецца інфармацыя аб значнай частцы дакументальнага патоку беларускага замежжа.

З агульных рэтраспектыўных дапаможнікаў, якія з'явіліся за мяжой і ўлічваюць выданні на беларускай мове, трэба адзначыць «Паказальнік беларускіх выдан-

няў на чужыне за 1945—1950 гг.» (Нью-Йорк, 1952 г.). Паказальнік уключае тры раздзелы: друкі, часопісьменства, статуты, адозвы, лістоўкі, праграмы, памфлеты, паведамленні. Першы раздзел уключае асобныя выданні, другі — перыядычныя выданні, трэці — творы друку, пералічаныя ў назве раздзела. У першым раздзеле адлюстравана 174 назвы кніг, брашур, календароў, карт, якія выйшлі за мяжой на беларускай мове за пяць гадоў. Групоўка бібліяграфічных запісаў храналагічная, па гадах выдання. Ёсць алфавітны паказальнік перыядычных выданняў і імянны дапаможны паказальнікі. Змешчаны звесткі аб усіх дакументах на беларускай мове незалежна ад іх якасці. У прадмове да гэтага бібліяграфічнага выдання гаворыцца, што будзе прадоўжаны ўлік дакументаў за наступныя гады, але нам не ўдалося знайсці звесткі аб іншых паказальніках.

У друку паведамлялася, што Беларускі інстытут навукі і мастацтва падрыхтаваў да выдання вялікі паказальнік «Беларускі перыядычны друк. 1919—1989 гг.», у якім будзе адлюстравана каля дзвюх тысяч перыядычных выданняў на беларускай мове за 70 гадоў, і манаграфію «Беларускі эміграцыйны друк». Інстытут таксама плануе надрукаваць серыю дапаможнікаў па бібліяграфіі беларускай бібліяграфіі пад агульнай назвай «Бібліяграфічныя працы пра Беларусь» [11].

Акрамя друкаваных бібліяграфічных прац, у Беларускім інстытуте навукі і мастацтва вядзецца вялікая беларусазнаўчая картатэка. Яна ўключае звесткі аб усіх відах дакументаў на англійскай мове, якія паводле іх зместу датычацца Беларусі і беларусаў. Картатэка налічвае каля 15 тыс. бібліяграфічных запісаў.

Бібліяграфаваннем беларускага друку за мяжой займаліся таксама і некаторыя іншыя навуковыя ўстановы. Прыкладам можа служыць бібліяграфічны дапаможнік І. Стукаліча «Vtoraja mirovaja vojna v Belorussii (World War II in Byelorussia)» [26], выдадзены Калумбійскім універсітэтам у 1953 г. у адпаведнасці з даследчай праграмай па СССР. Ён адлюстроўвае часопісныя і газетныя артыкулы, якія былі надрукаваны ў Беларусі з 1944 па 1953 г.

Побач з агульнымі бібліяграфічнымі працамі універсальнага характару па-за межамі Бацькаўшчыны ствараюцца і друкуюцца таксама спецыяльныя навукова-дапаможныя паказальнікі (галіновыя, тэматычныя, персанальныя). Да іх перш-наперш адносіцца біблія-

графічнае выданне «The Law of the Grand Duchy of Lithuania: Background and bibliography», складзенае Л. Акішэвічам [25]. Яно падрыхтавана ў адпаведнасці з праграмай даследавання СССР, прысвечана вывучэнню юрыдычнага права Вялікага княства Літоўскага і мае 4 храналагічныя раздзелы:

1. Вялікае княства Літоўскае (да I паловы XIX ст.)
2. Законы Вялікага княства Літоўскага ў I палове XIX ст.
3. Законы Заходняй Расіі з 1850 па першую міравую вайну.

4. Законы (гісторыя законаў Вялікага княства Літоўскага паміж дзвюма сусветнымі войнамі).

У кожным раззеле матэрыял групуецца па відах дакументаў: агульныя законы (статут, канстытуцыі); законы па сусветнаму праву; законы па ўнутранай палітыцы ў адносінах да розных нацыянальных груп грамадства; парламент, сейм, рада; абласное і мясцовае кіраванне; грамадзянскае права; крымінальнае права. Бібліяграфічнае апісанне зроблена на мове арыгінала з перакладам на англійскую мову.

Больш грунтоўным і вялікім па аб'ёму з'яўляецца бібліяграфічны дапаможнік па гісторыі Беларусі М. Р. Вакаг. «A. bibliographical quide to Byelorussia», які быў надрукаваны ў выдавецтве Гарвардскага універсітэта [27]. Прызначалася гэта праца студэнтам універсітэта, якія займаліся навуковай работай па гісторыі Беларусі. У дапаможніку 9 раздзелаў, прысвечаных гісторыі і этнаграфіі, картам і статыстыцы Беларусі; знаходжанню яе ў складзе Вялікага княства Літоўскага і ў Расійскай імперыі; царквам; сучаснай Беларусі і інш. Апошні вялікі па аб'ёму раздзел «Сучасная Беларусь» уключае акрамя ўласна гістарычных пытанняў такія падраздзелы, як мова і літаратура. Паказальнік налічвае 2048 бібліяграфічных запісаў на кнігі, артыкулы і іншыя матэрыялы на англійскай, рускай, беларускай, польскай мовах, якія ў той ці іншай ступені раскрываюць пытанні гісторыі Беларусі. Ёсць прыклады публікацыі бібліяграфічных дапаможнікаў на старонках перыядычных выданняў. Так, у газеце «Ніва» ад 29 снежня 1991 г. надрукаваны паказальнік «Кніжныя выданні „белавежцаў”», у якім апісаны творы мастацкай літаратуры і літаратуразнаўства ўдзельнікаў беларускага літаратурнага аб'яднання «Белавежа» на Беласточчыне [22].

З бібліяграфічных паказальнікаў навукова-дапамож-

нага прызначэння трэба адзначыць вялікую працу «Янка Купала і Якуб Колас на Захадзе: Бібліяграфія», складзеную Вітаўтам Кіпель і Зорай Кіпель [23]. У ёй адлюстравана 2340 дакументаў: творы Я. Купалы і Якуба Коласа; літаратура аб іх жыцці і дзейнасці; пераклады; творы, пакладзеныя на музыку, на пласцінках і стужках; партрэты; паштоўкі; плакаты; рукапісная спадчына, выдадзеная на беларускай і замежных мовах на Захадзе.

Другой аналагічнай працай з'яўляецца бібліяграфічны паказальнік Вітаўта Тумаша «Пяць стагоддзяў Скарыніяны» (Нью-Йорк, 1989 г.). Ён прысвечаны 500-годдзю з дня нараджэння Ф. Скарыны. У паказальніку апісаны выданні Ф. Скарыны, публікацыі і дакументы, якія датычацца жыцця і дзейнасці вялікага беларускага вучонага і асветніка. У гэтым бібліяграфічным выданні больш за дзве з паловай тысячы бібліяграфічных запісаў на розных мовах свету, якія сведчаць пра распаўсюджванне ведаў аб Ф. Скарыне ў Еўропе і Амерыцы.

Побач з асобнымі бібліяграфічнымі працамі ёсць прыкніжныя і прыартыкульныя бібліяграфічныя матэрыялы. Напрыклад, у зборніку паэзіі Наталлі Арсеневай «Між берагамі» (Нью-Йорк, 1979 г.) даецца паказальнік яе твораў [1].

Галіновыя, ці тэматычныя, бібліяграфічныя матэрыялы змешчаны і ў манаграфіях, навуковых артыкулах. Прыкладамі з'яўляюцца агляд савецкай гістарыяграфіі на тэму беларускай дзяржаўнасці доктара Янкі Запрудніка і анатаваны бібліяграфічны паказальнік Зоры Кіпель, якія надрукаваны ў манаграфіі «Беларуская дзяржаўнасць» (Нью-Йорк, 1988 г.). Праца прафесара Арнольда Макміліна «*Conspectus and Bibliography of Byelorussian literature in the Nineteenth Century*», якая надрукавана ў часопісе «*The journal of Byelorussian Studies*» [24], мае дадаткам прыартыкульны спіс.

Мы разгледзелі галоўныя бібліяграфічныя крыніцы, якія існуюць за межамі Бацькаўшчыны і сведчаць аб развіцці бібліяграфавання. Бібліяграфічным абслугоўваннем займалася інфармацыйна-даведачнае бюро пры Беларускай бібліяграфічнай службе. Маштабы яе дзейнасці былі невялікія. Напрыклад, за 1952 г. навуковым установам было выдадзена 27 даведак па пытаннях беларусазнаўства. З 1953 г., калі Беларускае бібліяграфічнае служба ўвайшла ў структуру Беларускага інстытута навукі і мастацтва, для бібліяграфічнага абслугоў-

вання ў складзе апошняга быў створаны інфармацыйна-даведачны аддзел. Каналам распаўсюджвання бібліяграфічнай інфармацыі з'яўляюцца таксама беларускія рэдакцыі радыё «Свабода», радыё Ватыкана, беларускае радыё ў Злучаных Штатах і інш.

А што зроблена па бібліяграфаванню матэрыялаў так званай экстэрыёрыкі ў Рэспубліцы Беларусь? Кнігі па беларускай мове за ўвесь дарэвалюцыйны час, з дня ўзнікнення беларускага кнігадрукавання і да кастрычніка 1917 г., якія выходзілі ў Польшчы, Швейцарыі, Вялікабрытаніі і іншых краінах, апісаны ў зводным каталогу «Кнігі Беларусі». Ён складзены Дзяржаўнай бібліятэкай БССР і надрукаваны Беларускай савецкай энцыклапедыяй у 1986 г. У дадатку да рэтраспектыўнага паказальніка «Беларуская ССР у друку сацыялістычных краін. 1944—1965 гг.» адлюстраваны кнігі на беларускай мове, што выйшлі ў Польшчы.

Лепшае становішча ў беларускай бібліяграфіі складалася па бібліяграфаванню змястоўнай і аўтарскай экстэрыёрыкі. У гэтай справе вялікая заслуга належыць бібліёграфу М. А. Васілеўскай, якая яшчэ ў 60-я гг. падрыхтавала да друку 2 выпускі бібліяграфічнага паказальніка «Беларуская ССР у друку сацыялістычных краін. 1944—1965 гг.». У ім улічаны кнігі, артыкулы і рэцэнзіі па ўсіх галінах ведаў, якія апублікаваны ў еўрапейскіх сацыялістычных краінах за 20 гадоў і датычацца Беларусі. У 80 — пачатку 90-х гг. Нацыянальная бібліятэка Беларусі і аддзел інфармацыі па грамадскім навукам АН РБ выдалі серыю рэтраспектыўных паказальнікаў, што адлюстроўваюць кнігі і артыкулы на замежных мовах пра Беларусь, пачынаючы з XVI ст. да 1945 г. Складальнікам гэтай серыі таксама з'яўляецца М. А. Васілеўская. Структура паказальнікаў уключае: прадмову, у якой раскрываюцца мэтавае і чытацкае прызначэнне дапаможніка і метадычная яго пабудова; раздзел, што змяшчае бібліяграфічныя запісы друкаваных матэрыялаў пра Беларусь на замежных мовах; раздзел «Выдадзены ў Беларусі» адлюстроўвае кнігі, якія выйшлі ў Беларусі на замежных мовах; дапаможныя паказальнікі імёнаў, геаграфічны і інш.

Бягучае інфармаванне аб усіх відах выданняў і публікацый, што адносяцца да Беларусі паводле зместу і аўтарскай прыкмеце, якія друкаваліся ў былых сацыялістычных краінах Еўропы, вялося з 1965 г. праз паказальнік «Беларуская ССР у друку СССР і зарубежных

сацыялістычных краін» *. Акрамя універсальных паказальнікаў з'явіліся і галіновыя бібліяграфічныя выданні. Адзел інфармацыі па грамадскіх навук, напрыклад, выпусціў у 1989 і 1990 гг. дапаможнікі «Зарубежное обществоведение. Белорусистика». У падрыхтаваным да друку Інстытутам літаратуры Акадэміі навук Беларусі шасцітомным біябібліяграфічным слоўніку «Беларускія пісьменнікі» ўпершыню ўключаны творы пісьменнікаў беларускага замежжа. Тут улічана больш дзвюх тысяч асобных выданняў і публікацый беларускай мастацкай літаратуры і літаратуразнаўства.

Зараз бібліяграфічнай дзейнасцю па беларускаму замежжы займаюцца Нацыянальная бібліятэка Беларусі, Нацыянальны навукова-асветніцкі цэнтр імя Ф. Скарыны, бібліятэчна-архіўная камісія згуртавання беларусаў свету «Бацькаўшчына».

Нацыянальная бібліятэка Беларусі вядзе вялікую работу па збіранню замежных выданняў у фонд «Беларусіка», па абмену інфармацыяй з беларускімі эміграцыйнымі суполкамі аб кнігах і часопісах, якія выходзяць за мяжой, і на гэтай базе стварае аўтаматызаваную базу даных.

Тэма беларускага замежжа пачала распрацоўвацца і ў рэкамендацыйнай бібліяграфіі, аб чым сведчыць рэкамендацыйны бібліяграфічны спіс «Беларускае замежжа», падрыхтаваны Нацыянальнай бібліятэкай Беларусі і надрукаваны ў бюлетэні «Новыя кнігі Беларусі» [3; 4]. Ён складаецца з дзвюх частак і ўключае шмат фактаграфічнай і бібліяграфічнай інфармацыі па гісторыі беларускай эміграцыі, існуючых дыяспарах, арганізацыях і дзеячах навукі і культуры на сучасным этапе. У першую частку гэтага спіса ўключаны звесткі аб артыкулах з беларускіх перыядычных выданняў (на рускай і беларускай мовах) за 1989—1992 гг. Тут вылучаны наступныя тэматычныя раздзелы: «Беларуская эміграцыя» (па краінах свету), «Беларускае замежжа і Чарнобыль», «Міжнародны кангрэс беларусістыкаў».

У асобным раздзеле «Друк замежжа» чытачы маюць магчымасць набыць звесткі аб тых перыядычных выданнях беларускага замежжа, які ёсць у фондах Нацыянальнай бібліятэкі Рэспублікі Беларусь, а таксама па-

* З 1992 г. гэты паказальнік друкуецца ў «Летапісу друку Рэспублікі Беларусь» і носіць назву «Беларусь у друку замежных краін».

знаёміцца з аглядамі асобных часопісаў і газет, зробленымі на старонках беларускага друку. Да шэрагу артыкулаў пададзены анатацыі, якія раскрываюць змест публікацый.

Другая частка спіса змяшчае бібліяграфічныя звесткі аб выдатных прадстаўніках беларускага народа ў галіне літаратуры, мастацтва і навукі за межамі Бацькаўшчыны. Спіс дае магчымасць пазнаёміцца з жыццём і дзейнасцю 25 спевакоў, кампазітараў, мастакоў, пісьменнікаў, паэтаў і навукоўцаў беларускага замежжа. Спіс уключае тры раздзелы: «Мастацтва», «Літаратура», «Навука». Акрамя бібліяграфічных звестак тут адлюстроўваюцца творы саміх прадстаўнікоў літаратуры і мастацтва, якія былі выдадзены як у нашай рэспубліцы, так і за яе межамі, а таксама публікацыі, прысвечаныя прадстаўнікам беларускага культурнага замежжа. У кожным раздзеле спіса даецца інфармацыя аб тым, якія творы нашых суайчыннікаў захоўваюцца ў фондах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, з якімі можна пазнаёміцца непасрэдна. У раздзеле «Літаратура» акрамя персаналій даюцца звесткі аб літаратурных аб'яднаннях і іх выданнях.

Аўтаматызаваны банк даных па беларускай эміграцыі плануе стварыць таксама Нацыянальны навукова-асветніцкі цэнтр імя Ф. Скарыны.

У наш час, калі пачалі наладжвацца цесныя культурныя сувязі паміж беларусамі Бацькаўшчыны і зарубежжа, ёсць магчымасць весці сумесную працу па стварэнню бібліяграфічных крыніц, у якіх з найбольшай паўнатай адлюстроўваліся б матэрыялы беларусікі.

1. *Арсеньева Н.* Між берагамі: Выбар паэзіі. 1920—1970 / Бел. ін-т навукі і мастацтва. Нью-Йорк; Таронта, 1979. 350 с.

2. *Белоруссия в зарубежной печати, 1940—1945 гг.*: (С доп. за 1940—1965 гг.): Библиогр. указ. / Гос. б-ка Республики Беларусь; Сост. М. А. Василевская; Науч. ред. А. И. Мальдис, А. П. Грицкевич. Мн.: Гос. б-ка Республики Беларусь, 1992. 56 с.

3. *Беларускае замежжа: (Рэкаменд. бібліяграф. спіс). Ч. 1 // Новыя кнігі Беларусі. 1992. № 7. С. 1—16.*

4. *Беларускае замежжа: (Рэкаменд. бібліяграф. спіс). Ч. 2 // Новыя кнігі Беларусі. 1992. № 8. С. 1—16.*

5. *Беларускія навіны: Бюлетень Беларускага дэмакратычнага аб'яднання. Беласток, 1990. № 1. С. 11.*

6. *Беларускі першыдзінны друк на эміграцыі ў 1952 г. // Запісы Беларускага інстытуту навукі і мастацтва. 1953. № 2. С. 65—128.*

7. *В. Т. Аляксандр Ружанец-Ружанцоў: Да 60-годдзя жыцця // Запісы Беларускага інстытуту навукі і мастацтва. 1954. № 1 (5). С. 41—43.*

8. *Галубовіч В.* Беларусы ў Амерыцы // Літ. і мастацтва. 1991. 20 верас. С. 16.

9. *Давыдоўскі У.* Нашы за мяжою: Інтэрв'ю з дзеячам беларускай эміграцыі айцом Аляксандрам Надсанам // Культура. 1992. Люты. № 7 (15). С. 1.

10. *Каваль П.* Беларусь у датах, ліках, фактах. Парыж, 1950. С. 33—34.

11. *Кіпель В.* Беларуская эміграцыя ў Амерыцы: Выступленне на Міжнарод. кангрэсе беларусістаў у Мінску // Голас Радзімы. 1991. 22 жн. С. 5.

12. Кнігапіс беларускага друку на чужыне / Выд. Беларускай бібліяграф. службы; Вык. абавяз. рэдактара М. Панькоў. Ольдэнбург, 1947. № 1—3 (студз.—снеж.); 1948. № 4—7; 1949. № 8; 1950. № 9.

13. *Леца Я.* Беларус — акадэмік астранаўтыкі // Літ. і мастацтва. 1991. 13 снеж. С. 16.

14. *Мальдзіс А. І.* Беларускае грамацка-культурнае таварыства (БГКТ) // БелСЭ. Т. 2. С. 211.

15. Паказальнік беларускіх выданняў на чужыне за 1945—1950 гг. / Уклаў М. Панькоў; Выд. крывіцкага навуковага таварыства Францыска Скарыны. Нью-Йорк, 1952. 64 с. (Бел. бібліяграф. служба).

16. *Пятроўскі Я.* «Уся мая праца — ёсць толькі пачатак» // Літ. і мастацтва. 4 верас. С. 13—15.

17. *Рабок Л. М.* Праблемы фарміравання базы даных і фонду «Беларусіка» // Бібліятэка і нацыянальная праграма «Спадчына»: Матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі. Мн., 1992. С. 35—38.

18. *Салавей А.* Нятуская краса: Зб. тв. / Бел. ін-т навукі і мастацтва. Нью-Йорк; Мельбурн, 1982. 373 с. Бібліягр.

19. *Сачанка Б.* Сняцца сны аб Беларусі: Літаратурна-крытычныя артыкулы, інтэрв'ю. Мн., 1990. 331 с.; *Ён жа.* Беларуская эміграцыя: 2-е выд., дапоўн. і папраўл. Мн., 1991. 110 с.

20. *С. Б.* Інжынер Лявон Рыдлеўскі // Зносіны Беларускага інстытуту навукі і мастацтва. 1954. № 1 (5). С. 51—52.

21. *Тумаш В.* Пяць стагоддзяў Скарыніяны. XVI—XX / Бел. ін-т навукі і мастацтва. Нью-Йорк, 1989.

22. *Чыквін Я.* Кніжныя выданні «белавежцаў» // Ніва. 1991. 29 снеж.

23. Янка Купала і Якуб Колас на Захадзе: Бібліягр. / Уклад. Вітаўт Кіпель і Зора Кіпель; Бел. ін-т навукі і мастацтва. Нью-Йорк, 1985. 350 с.

24. *Mackmilin A.* Conspectus and Bibliography of Byelorussian literature in the Nineteenth Century // The journal of Byelorussian Studies. 1971. N 3. P. 271—288.

25. *Okishevich Leo.* The Law of the Grand Duchy of Lithuania: Background and bibliography. New York, 1953. 53 p.

26. *Stukalič I.* World War II in Byelorussia / Columbia University, 1953.

27. *Vakar M. P.* A bibliographical guide to Byelorussia / Harvard University. Massachusetts. 1956. 63 p.